

4. august 1998

*Publæumskrift ved Lokalbrugsen i Stjær's
100-års fødselsdag*

I anledning af 100-året for stiftelsen af Stjær Brugsforeningen, kan der passende gøres status over den periode, som er passeret og om den tid der dannede baggrund for stiftelsen.

Det er et faktum fra "de gamle protokoller" at en senere beskrevet forsamling blev enige om at stifte foreningen, udpege bestyrelsen og ansætte uddeleren - sådan startede det hele altså.

Det er nok altid svært at vide, hvornår man er med til at skabe historie.

Det er eftertiden, som skal vise om en indsats eller hændelse har været skelsættende eller karakteristisk nok til at finde plads i befolkningens hukommelse eller i historiebøgerne.

I tilfældet med Brugsforeningernes historie, er det samtidig historien om et Danmark i industriel udvikling og om lokalhistorie af største betydning. (læs "sociale relationer")

Verden omkring os :

Selv om Stjær i denne forbindelse regnes som "verdens navle", skal vi ikke glemme at der udenfor er en hel verden, med sin egen samtid og aktiviteter.

Uantastet af handlingerne i den hyggelige dagligstue i Stjær, udgiver forfatteren H.G. Wells i 1898 sin science-fiction roman "Klodernes Kamp".

Anderledes ambitiøst fremturer det tidligere koloniherrredømme England, som lejer Hong Kong af Kina for en periode på 99 år.

Og hvem kan vel være foruden den helt nødvendige samtidsviden, at den amerikanske skuespillerinde Mae West i 1898 fyldte 6 år.

Samtidens Danmark :

Der gennemføres store effektiviseringer indenfor landbruget, som nødvendiggør at bønderne slutter sig sammen i andelsbevægelser. Dermed kan de udnytte "stor-driftsfordelene" indenfor specielt grovvareforretninger, mejerier og slagterier.

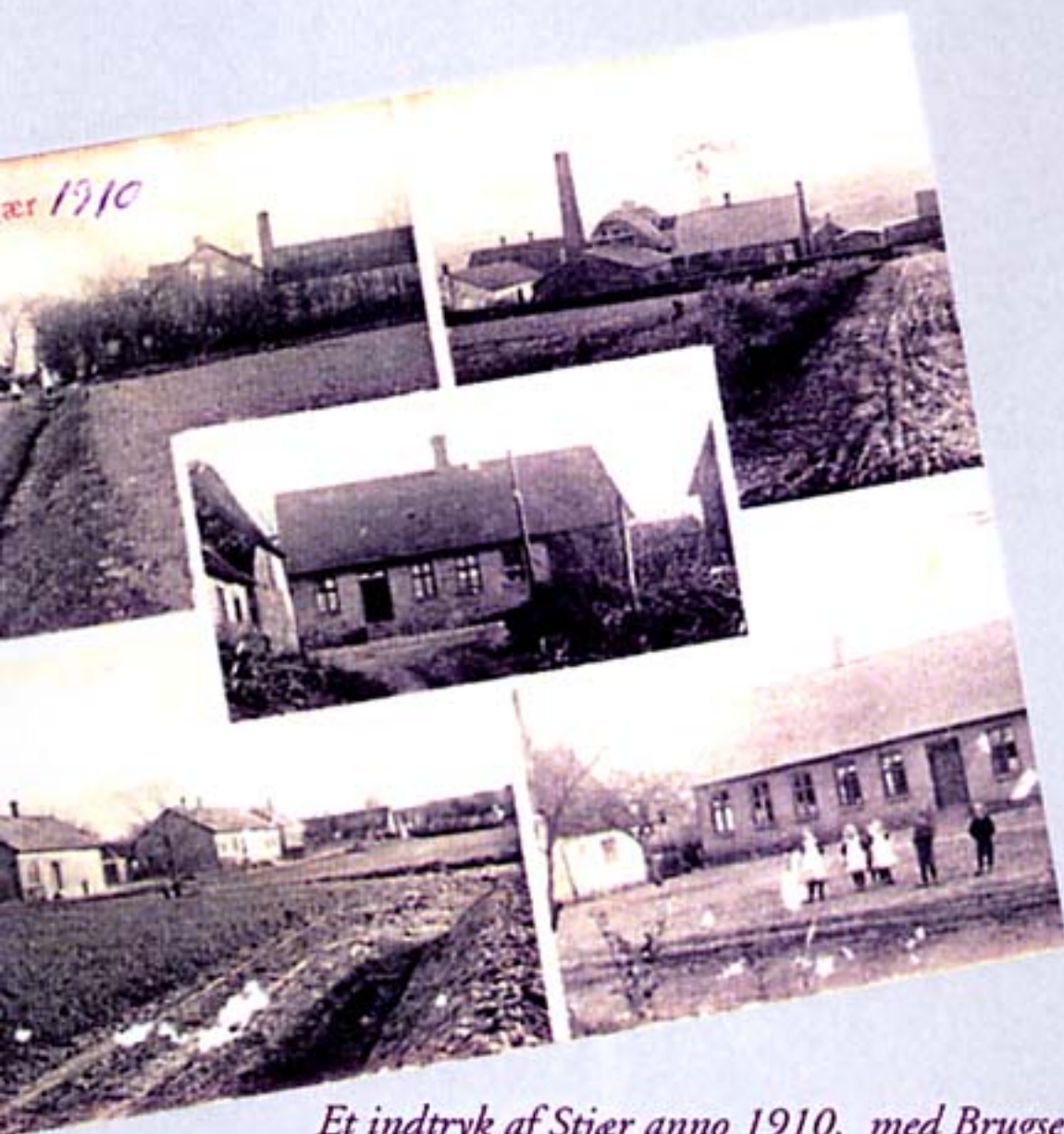
Også indenfor industrien effektiviseres der, som en del af industrialiseringen. Der skabes flere arbejdspladser og behovet for at organisere sig stiger. I 1898 stiftes derfor De samvirkende Fagforeninger (LO) og senere samme år Dansk Arbejdsgiverforening (DA).

Østasiatisk Kompagni blev stiftet af H.N. Andersen i 1897.

Som en af de mere pudsige forhold, set med nutidige øjne, optog fotografen Peter Elfeldt i 1897 den første danske spillefilm - den tog kun ét minut, da der ikke kunne være mere filmstrimmel i kameraet.

Stjær omkring år 1900 :

Det er som om det hele kan være foregået på Vesterbro i disse år. Der var i alle tilfælde en del erhverv samlet i denne ende af

Et indtryk af Stjær anno 1910, med Brugsen i midten.

byen. Hvis man starter fra "Søballe-siden" og bevæger sig langs de lige numre, kan man starte ved Jacob Jeremiassens malerforretning, dernæst kommer smedien, i nummer 8 har der været skomagerværksted, ved siden af dette har Peter Jensen (Sigrid Jensen's far) haft karetmagerværksted, dernæst et savskæreri, som blev drevet af en vindmølle, et ølbryggeri og til sidst på hjørnet af Stjærvej en telefoncentral (det var dog først senere). Langs de ulige numre har der på hjørnet af Haarbyvej ligget en dansesal i kælderen (senere en slagterforretning), derefter fulgte andelsmejeriet "Stjernholm" og lige inden vejen skifter navn lå så den gamle Brugs.

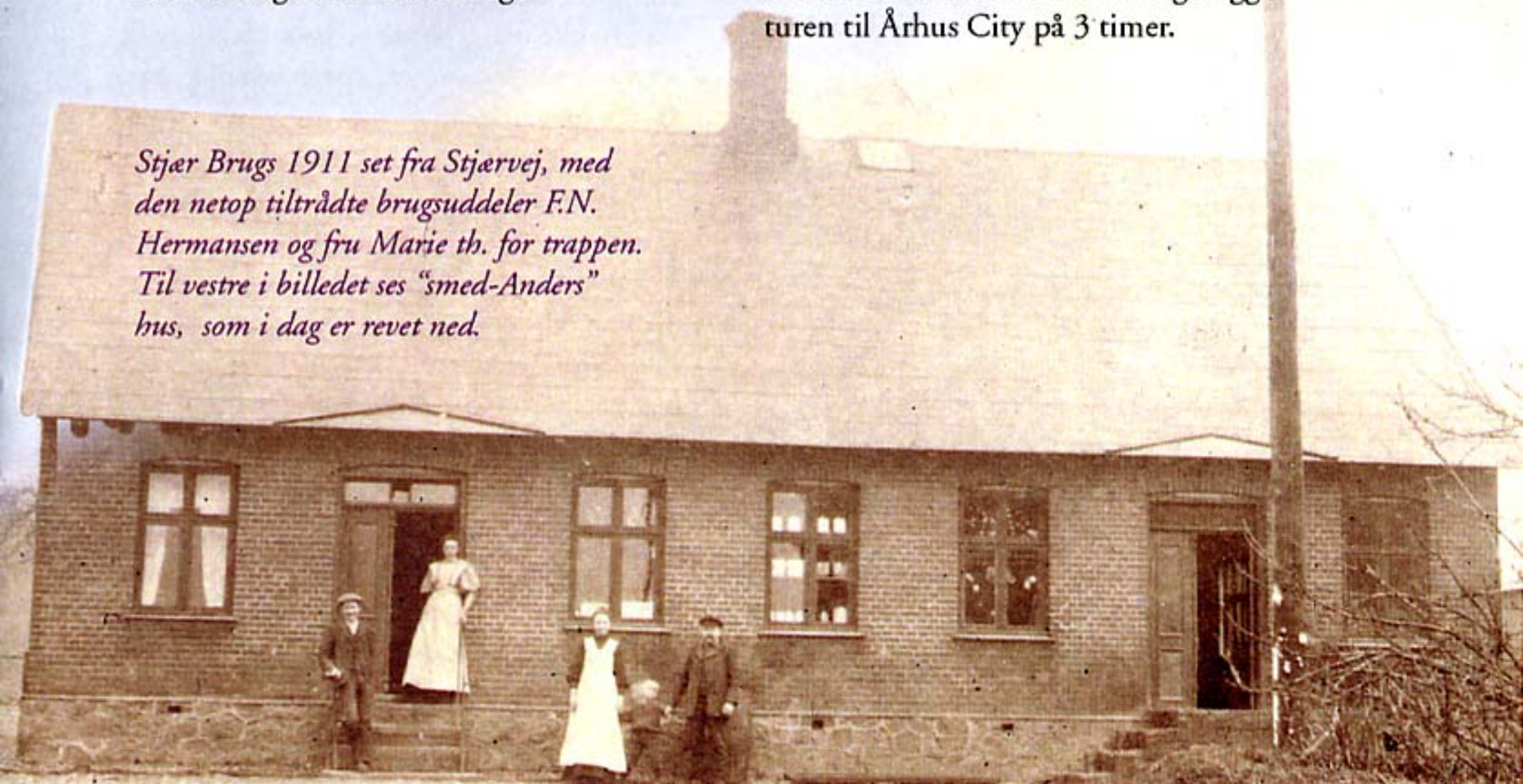
Nu er det jo på ingen måde det samme som at sige at resten af Stjær var uvirksom eller affolket, men der var en livlig aktivitet på Vesterbro, hvor en overvejende del af byens ca. 20 forretninger og håndværkere i Stjær befandt sig.

Som en direkte konkurrent til Stjær Brugsforening var Købmand I.C.Poulsen's forretning beliggende på Østerbro, hvor Lokalbrugsen i Stjær efter en flytning i 1986 stadig driver forretning.

Hvis man en gang imellem synes at tingene udvikler sig hurtigt i dag, er det værd at se på Stjær i perioden omkring år 1900, som heller ikke har været kedelig: Det var tiden for de store andelsbevægelser, især indenfor landbruget. Det første andelsmejeri stiftes i Danmark i 1882 og allerede i 1887 følger man efter i Stjær ved at opføre andelsmejeriet "Stjernholm". I 1897 købte Peder Nielsen møllen i Nr. Vissing og flyttede den til Stjær, hvor den blev placeret på Vesterbro bag "Stjernholm". Missionshuset "Bethesda" på Østerbro er opført i 1898, Stjær Brugsforening stiftes i 1898, Stjær forskole blev bygget i 1903 og Stjær Forsamlingshus kom efter i 1904.

Selvom folk flest gik i træsko til daglig, hestevognen var et yndet transportmiddel og lyset i dagligstuen muligvis kom fra en tranlampe, var visionerne for fremtiden i orden. Der har været liv på de jordstammede gader, ikke mindst fra de mange karlfolk og piger, som var ansat på gårdene. Skulle man til "staden" foregik det med en hestevogn indtil vognmand Storgaard i 1918 anskaffede sig en bus med langsgående træsæder. Nu kunne man tilbagelægge turen til Århus City på 3 timer.

Stjær Brugs 1911 set fra Stjærvej, med den netop tiltrådte brugsuddeler F.N. Hermansen og fru Marie th. for trappen. Til vestre i billedet ses "smed-Anders" hus, som i dag er revet ned.

I 1931 var der bygget til, både i privatboligen i baggrunden og ved butikken. Til højre, bag brugsen lå pakhuset.

Personerne ved stiftelsen : "Forhandlingsprotokollen for Stjær Brugsforening" tager sin begyndelse ved den første ordinære generalforsamling den 19. december 1898 (man havde to ordinære generalforsamlinger om året). Der er derfor ingen notater fra den stiftende generalforsamling, som må have været afholdt den 4. august 1898. Sikkert er det udfra protokollen hvem som har siddet i den allerførste bestyrelse, men hvem som har "siddet i salen", da bestyrelsen blev valgt, er der ingen notater om.

De fem personer i bestyrelsen var :
Søren Nielsen, Perritshave (formand)
Anton Jensen, Pebbelgården
Johannes Møller Pedersen, Jeksenvej
P.J. Pedersen
H.J. Stautz

Hvad handler man med :

I den sirligt håndskrevne kassebog fra Stjær Brugsforening kan man detaljeret se hvilke varer, der blev købt fra Fællesforeningen for Danske Brugsforeninger (FDB) og til hvilke indkøbspriser. Desuden fremgår de gældende salgspriser, hvilket naturligvis også fortæller meget om den avance man har beregnet sig i foreningen. Som det er tilfældet i dag var det et blandet

udvalg af varer, som medlemmerne købte igennem brugsen. Blandt de mere tidstypiske og interessante varekøb i 1898 fandtes : Humle til ølbrygning, hårolie, kønrøg til farve, klipfisk, tran til lampelys, blåsten til imprægnering, snustobak og vognsmedelse.

Brugsen dækkede allerede fra starten en bred vifte af varer fra

de mere almindelige kolonialvarer, som krydderier, mel & gryn, kaffe og forskellige former for sæbe, til egentligt isenkram som f.eks. søm, tækketråd, vaskebrætter, redeæg, pibespidseser & pibeslanger, spytbakker, hestegrimer samt krudt & hagl. De indkøbte varer fra Fællesforeningen bærer tydeligt præg af det behov der har været for at stifte Stjær Brugsforening med dens brede udbud af forskellige varer - og sådan skal det selvfølgelig også helst være. Medlemmerne styrede jo brugsen, som i dag, og hvis ikke man der kunne få, hvad man havde behov for til dagligdag og drift, hvor så ?

Det giver også et indtryk af tiden når man ser i hvilke mål varerne er købt ind. De fleste varer som rugsigte, spegepølse og margarine blev bestilt i pund, mens ris, flormel, mellemsalt og soda indkøbtes i sække. Opgørelser over køb af forskellige varegrupper findes i kassebogen år 1901, hvor der også figurerer køb af manufaktur, markfrø og cement, sammen med kolonial, isenkram og selvfølgelig brændevin. Brugsen bør naturligvis dække behovet både til hverdag og fest, selv om en bestyrelsesbeslutning fra 1929 fastslår at : " Forslag om Spiritusbevilling til Brugsforeningen vedtages med den Tilføjelse at Uddeleren kun må forhandle Vin og Spirituosa til Medlemmer som er Bosiddende (ikke til Tyende)

Da det til enhver tid vil være kunderne, som bestemmer hvad der afsættes mest af, ændres varesortimentet løbende igennem tiden. I 1966 underskriver bestyrelsen for anden gang begæring om optagelse i Den frivillige Kæde, hvilket betyder at samarbejde med Fællesforeningen for Danske Brugsforeninger udviddes til at omfatte mere end blot indkøbssamarbejde.

Omkring det tidspunkt, hvor traktorer og biler bliver almindelige også i Stjær, får brugsen sin egen benzinstander og sælger desuden petroleum i dunke samt formidler salg af fyringsolie. Alt dette kunne måske have fortsat, hvis ikke benzinselskabet BP havde opsagt kontrakten på olie- og benzinsalget i 1973. Ikke fordi det gjorde så meget, det var alligevel på det tidspunkt en tabsgivende forretning.

Nye tider, nye varegrupper, nyt navn. I stedet for at købe ind i sække, baljer, dusin og tønder, for senere at afveje det ønskede køb i butikken, begynder varende nu at være emballerede i handy poser og kartoner med forbruger-venlige varedeklarerationer. Produkterne bliver mere forarbejdede og bestilles af uddelejerne via dataterminaler til levering i kvartpaller direkte i brugsens lagerrum om natten. Der sælges en større del ferske varer, som frugt kød og mælkeprodukter i alle afskygninger. Melsalget daler mens omsætningen af friskbagt brød og langtidsholdbare kager vokser. Brugsen vil være "din nærbutik" (på engelsk - convenience store), med hyggelig

I forbindelse med en større ombygning i 1953 fik facaden nye panoramavinduer. Benzinstanderen er på dette tidspunkt i funktion endnu.

atmosfære, medlemstilbud på sæsonvarer og lange åbningstider. Forretningen vi kender i dag som "LokalBrugsen i Stjær".

Priserne :

Hvis man tager udgangspunkt i det prisniveau vi kender i dag har der været tale om rene foræringspriser i 1898. Derfor bliver lønniveauet på samme tidspunkt måske en mere passende størrelse til sammenligning. Sjovt er det da alligevel at tænke sig muligheden for at kunne købe klipfisk for 20 øre pr. pund (1/2 kilo), mandler for 1 krone pr. pund eller ris for 17 øre pr. pund.

På de tider var det bestyrelsen som bestemte salgspriserne og det er interessant at følge, hvordan forskellige varegrupper var pålagt forskellige avancer. Fortjenesten ved salg af en almindelig vare som margarine var beregnet til ca. 8 % , mens den for en mere fremmedartet vare som hel kanel kunne være 27 %. Enkelte varer som kønrøg kunne give pengene 4 gange igen med en fortjeneste på 75 % af salgsprisen.

Fantasien løber helt af med én, når man kan købe et stykke rosenglycerinsæbe for 8 øre, en emaljeret kammerpotte for 65 øre eller til juletid et ark glanspapir for 4 øre

- sikke en fest. Når kassen var gjort op efter 5 måneders drift i 1898, havde man en omsætning på kr. 7.092,69 .

I 1903 var Stjær Brugsforenings årsomsætning steget til kr. 36.477,83 og her kan til

sammenligning nævnes at uddelerens løn androg kr. 1.201,97, svarende til ca. 3 % af omsætningen.

Desværre kan varepriserne ikke følges detaljeret op igennem tiderne, men omsætningen stiger støt og er i 1924 på 175.000,-, hvor overskuddet (dividenden) efter en generalforsamlingsbeslutning kan uddeles med 7 %. Som et ekstra kuriosum er der oplyst fra forhandlingsprotokollen fra 1928, at fragten overlades Hagbard Poulsen, som tilbyder fragt fra Århus til Stjær for 50 øre pr. 100 kg, mens befordring med Hammelbanen kan udføres for 40 øre pr. 100 kg., for vogne over 9000 kg. - jamen så er det vel ikke så svært at skabe et overskud. I 1965 opgøres omsætningen til 605.000,-, omkring 1980 til ca. 2 mill. kr. og efter en stagnation først i firserne til 3,6 mill. kr. i 1984. Det bør her nævnes at Købmand Vagn Sørensen samtidigt havde en omsætning i byen på ca. kr. 900.000,-

Efter flytningen til Østerbro runder brugsen de 5 mill. kr. i 1986 og i 1996 indføres elektroniske medlemskort, med muligheder for særlige rabatter på udvalgte varegrupper.

På 100-året for stiftelsen af Stjær Brugsforening runder butikken de 8 millioner kroner i omsætning.

Forandringerne med tiden :

Som allerede tidligere nævnt åbnedes forretning på adressen Vesterbro 1, den 4. August 1898. Indretningen har været traditionel for den tids kolonialhandler, som havde visse grovvarer på loftet og kul i kælderen

Bag ved brugsen tilkøbes et areal på 1000 kvadratalen fra karetmager N.P. Jensen i 1907 for den nette sum af kr. 300,- og i 1913 igangsættes en tilbygning for kr. 2060,-

Butiksområdet blev også ombygget i 1953. Fra venstre i billedet ses sønnen Orla, uddeler Sigfred Hermansen, de to komiselever Per Larsen og Villy Sørensen og tjenestepigen Karen Rasmussen.

Et pakhus opføres bag brugsen i 1929, en investering på nøjagtig kr. 2395,- og igen i 1931 investeres der i en ekspansion, med en udvidelse af butikken til kr. 2080,- . Den største om- og tilbygning i perioden blev foretaget i 1952, hvor bestyrelsen havde hyret en arkitekt C.V. Hendriksen til at åbne tilbud fra lokale håndværkere og til at føre tilsyn med byggeriet. Den samlede byggesum lød på kr. 95.000,- og heraf var næsten halvdelen murerarbejde, til udførelse af murermester Harald Røgen. Den store ombygning medførte bl.a. at butikken fik to store vinduer i facaden mod Vesterbro.

Allerede året efter blev det pakhus, som blev bygget i 1929 solgt til Ejner Andreasen fra Skovby, hvorefter Snedker E.Sørensen fra Stjær skulle rydde op på grunden. For at give muligheder for en udvidelse af lokalerne på Vesterbro erhverves naboejendommen i 1973 fra Anna Urup Andersen for kr. 110.000,-

I nov. 1985 blev det endeligt besluttet at erhverve den hidtidige købmand Vagn Sørensens ejendom på Østerbro og lade købmanden beholde den tilhørende lejlighed over butikken til leje. Ejendommen på Vesterbro blev herefter solgt til tømrermester Hans Dam, som ville indrette den til lejligheder.

Selve flytningen skete i marts 1986 efter en indretning foretaget af den siddende bestyrelse med "påhæng" og indvielsen af de nye lokaler sker den 16. april, samme år.

Der blev afholdt licitation over Brugsens udvidelse med ca. 140 m² ("ned i haven") den 25. januar 1989. Dette byggeri skulle stå færdigt omkring maj samme år og kostede ca. kr. 500.000,-.

Da Holme Brugs og Skåde Brugs nedlægges i 1992 er man hurtige til at købe deres restvarelager, rullemateriel, en del reolmateriale samt de meget populære indkøbsvogne i børnestørrelse. Samtidigt installeres andre og større kølemøbler. En samlet investering dette år på ca. kr. 140.000,-.

Der installeres nye kasseterminaler med rullebånd og bip-aflæsning af priserne i foråret 1995 og allerede i april tages der hul på ombygning af indgangsparti med elektroniske skydedøre og 20 m² mere plads. Alt i alt investeres ca. kr. 400.000,- i ny elektronik og bygningsmæssige forbedringer, for at gøre Brugsen i Stjær "up to date".

Åbningstiderne ændres radikalt i marts 1996, da der nu holdes åbent hverdage til kl. 19 og endda holdes åbent om søndagene fra kl. 10 til kl. 15. Omsætningsstigningen viser, at det har været en meget populær beslutning. De gamle kølediske skal udskifte med nye og energibesparende diske og der indrettes nyt kølerum til mælkeprodukter ved en

tilbygning i bunden af butikken. Dette arbejde vedtages i oktober 1997 og er allerede færdigt i januar 1998, med en samlet investering på ca. kr. 500.000,-.

Bestyrelsen og uddeleren : En brugsforeningen ligner en række andre foreninger på den måde, som den bliver styret på : Den øverste myndighed er generalforsamlingen, som vælger en bestyrelse (i dette tilfælde 5 personer). Bestyrelsen ansætter så en lønnet daglig leder (for brugernes vedkommende hedder det en "uddeler"). Uddeleren sørger for den daglige drift og skal stå til ansvar overfor sin bestyrelse, som igen står til ansvar overfor Generalforsamlingen (altså medlemmerne). Det er egentlig ikke så svært at forstå.

Når man er en del af en landsby som Stjær, er det naturligt at tage del i de opgaver, som ligger på et fælles plan. Her tænkes på det frivillige og ulønnede arbejde bl.a. i de forskellige bestyrelser.

Når man læser forhandlingsprotokollerne for Stjær Brugsforening er det tydeligt at nogle har fundet større fornøjelse ved bestyrelsesarbejdet end andre. Historisk set er rækken af de, som har "siddet" i mere end 5 år, som følger på bagsiden.

Uddelerparret Sigrid og Sigfred Hermansen på trappen i forbindelse med overdragelsen til det nye uddelerpar i 1982.

100

LokalBrugsen

De som ikke er nævnt her, har naturligvis også spillet en rolle i det netværk af gode kræfter, som har fået det hele til at hænge sammen. Ingen har kunnet undværes i den udvikling af Stjær Brugsforening, som har gjort en skikkelig landhandel anno 1898, til en effektiv selvbetjeningsforretning anno 1998. Eller som en formand for bestyrelsen har udtrykt det: "Brugsen skal ikke kun være et "indkøbssted", men i høj grad også et sted, hvor det er hyggeligt at mødes for hele byen - og et sted hvor servicen er helt i top".

Brugsens ansigt i dagligdagen er de mennesker, som er ansat til at sørge for indkøb, sætte på hylder, tage imod flasker, passe kassen, posthuset, apoteket eller sørge for Tips & Lotto. Specielt er det brugsuddele- ren (og dennes bedre halvdel), som giver butikken krop og sjæl og dem har der været fire af indtil nu i Stjær Brugsforening:

Ved stiftelsen blev P.Kristiansen, Foldby ansat og virkede fra 1898 til 1911. Så blev jobbet overdraget til F.N. Hermansen og fru Marie, Haarby i perioden 1911 til 1944 og derefter blev hvervet overdraget til sønnen Siegfred Hermansen og dennes frue Sigrid fra 1944 til 1982.

Den nuværende brugsuddeleer Henrik Lomholt kom fra Brugsen i Torrild og startede sammen med sin frue i 1982, mens butikken stadig havde til huse i bygningen på hjørnet af Vesterbro og "møllevejen".

	indtrådt	udtrådt
Søren Nielsen	1898	1917
Johannes Møller Pedersen	1898	1910
Rasmus Laursen (bager)	1901	1907
Fogh Rasmussen	1902	1910
Jens Rasmussen (landmand)	1914	1930
Frits Rasmussen	1922	1932
N.P. Jensen (kærtmager)	1921	1931
do.	1932	1934
Peter Laursen (smed)	1941	1961
Svend Nielsen (landmand)	1943	1952
Kristian Toft (landmand)	1943	1953
Hans Møller	1949	1962
Niels L. Jensen	1952	1967
Jacob Taisbak	1953	1959
Anton Christensen (landmand)	1958	1968
Erik Madsen	1969	1984
Jeppe Nielsen	1972	1984
Svend Sørensen (tømrer)	1972	fungerende formand
Harald Damgaard Andersen	1972	1978
Halvor Nielsen (vognmand)	1978	1993
Vibeke Ottosen (pædagog)	1984	fungerende næstformand
Tønne Hæggquist	1987	1993
Peter Erik Jensen (landmand)	1989	fungerende medlem
Ingelise From Nielsen	1993	fungerende medlem
Janne Sørensen	1997	fungerende medlem

Kan man forestille sig at udviklingen for LokalBrugsen i Stjær over de næste 100 år vil gennemgå en tilsvarende udvikling, som den der allerede er foregået - nej, vel?

Det er rart at vide, at forholdene kan forandre sig med tiden, men det er ikke altid godt, hvis vi på forhånd vidste hvornår og hvorhen. Sikkert er det, at så længe landsbyen Stjær udvikler sig og så længe mennesker forandrer sig og stiller krav, vil LokalBrugsen i Stjær være et indkøbssted og et mødested, som vil svinge i takt med de mennesker, der engagerer sig og bruger butikken.

Det er vi mange der er glade for!

Tillykke med 100-års Jubilæet